

Utbildning och arbetsmarknad

De senaste decennierna har relationen mellan den högre utbildningen och arbetsmarknaden debatterats alltmer. Debatten handlar ofta om hur och i vilken utsträckning de som examineras i högskolan etablerar sig på arbetsmarknaden den närmaste tiden efter examen. Etableringen på arbetsmarknaden är ett sätt att mäta balansen mellan tillgång och efterfrågan på olika högskoleutbildade grupper, det vill säga hur många som har examinerats i relation till behovet av personer med olika examina från högskolan.

Regeringen anser att målsättningen för universitet och högskolor bör vara att ständigt utveckla utbildningsutbudet för att uppnå utbildningar med hög kvalitet som möter studenternas efterfrågan och arbetsmarknadens behov (*Budgetpropositionen för 2014, prop. 2013/14:1. Utgiftsområde 16, s. 76*). Nedan beskrivs och analyseras bland annat hur etableringen på arbetsmarknaden fungerar för högskoleutbildade.

UTBILDNINGSNIVÅ OCH STÄLLNING PÅ ARBETSMARKNADEN

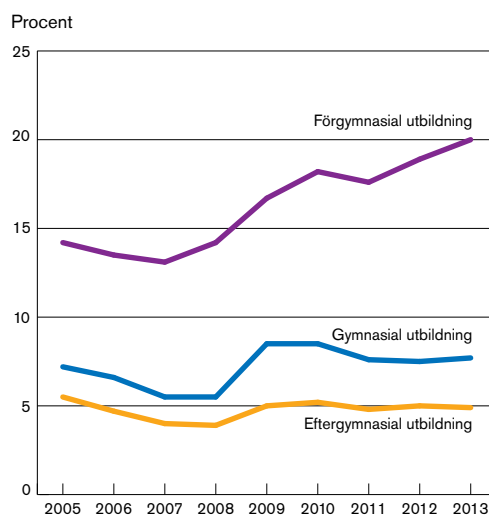
Generellt är de som har en högskoleutbildning arbetslösa i lägre utsträckning än de som bara har en utbildning från gymnasieskolan och grundskolan. Detta gäller oberoende av vilket konjunkturläge som råder. Arbetslösheten är högst för dem som endast har grundskoleutbildning. År 2013 tillhörde 5 115 600 personer arbetskraften i åldersgruppen 15–74 år, varav 4 704 700 var sysselsatta och 410 900 var arbetslösa.

En längre utbildning medför en starkare ställning på arbetsmarknaden. Till exempel kan det finnas en yrkeshierarki med en viss utbytbart mellan nivåerna. Personer som är kvalificerade för den högre nivån kan ofta ersätta dem som är kvalificerade för den lägre nivån, men det omvända är inte lika vanligt. En civilingenjör kan ibland ersätta en högskoleingenjör, och en högskoleingenjör kan ersätta en tekniker. Dessutom anses högre utbildning till en stor del vara en signal från individen till framtida arbetsgivare. Arbetsgivaren kan inte skilja arbetssökande med högre produktivitet från arbetssökande med lägre, men genom att ha genomgått en längre utbildning än andra så visar individen för sina framtida arbetsgivare att den är mer anställningsbar än andra.

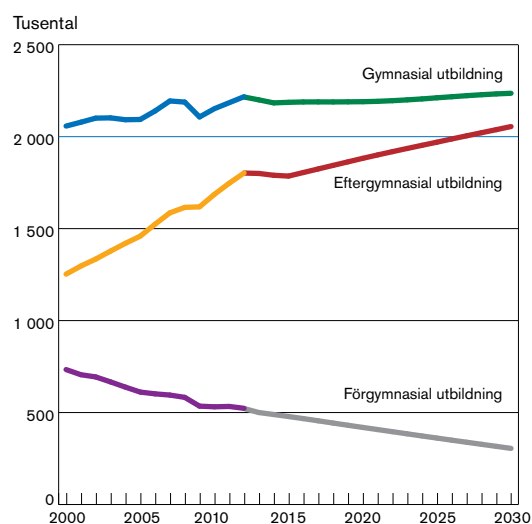
Den kraftiga utbyggnaden av den högre utbildningen på 1990-talet och i början av 00-talet innebär att flera grupper av högskoleutbildade kommer att bli större under de närmaste decennierna. Detta kommer att ske även utan någon ytterligare utbyggnad av högskolan. För de flesta utbildningsgrupper är antalet nyexaminerade nämligen större än antalet högskoleutbildade som lämnar arbetsmarknaden, till exempel genom att gå i pension. Inom flera yrken är efterfrågan på personer med högskoleutbildning högre än tidigare. Arbetsgivarna vill ha en ökad kompetens inom många yrkesområden även om inte högre utbildning är nödvändig för yrket. Det kan också vara en effekt av att antalet högskoleutbildade i arbetskraften har ökat och högutbildade personer konkurrerar ut personer med lägre utbildning. Antalet eftergymnasialt utbildade (till övervägande del högskoleutbildade) ökade med 550 000 mellan 2000 och 2012 (*Trender och prognoser 2011*, SCB och uppdatering av statistiken åren 2011–2012).

UTLÄNDSKA AKADEMIKER PÅ DEN SVENSKA ARBETSMARKNADEN

Antalet högskoleutbildade i befolkningen ökar också genom att personer flyttar in och ut från Sverige. Vi har nettoinflyttning av eftergymnasialt utbildade, det vill säga det är fler med högre utbildning som flyttar hit än som flyttar

Figur 50. Arbetslöshet (procent) 2005–2013 efter utbildningsnivå, arbetskraften 15–74 år. Källa: Arbetskraftsundersökningarna (AKU), SCB.

Figur 51. Antalet förvärvsarbetande 2000–2012 samt beräknad efterfrågan på arbetskraft 2012–2030 fördelat på utbildningsnivå. Antalet eftergymnasialt utbildade (till övervägande del högskoleutbildade) ökade med 550 000 mellan 2000 och 2012. Källa: *Trender och prognoser 2011*, SCB och uppdatering av statistiken åren 2011–2012.

härifrån. Endast i samband med den ekonomiska krisen på 1990-talet har det varit tvärtom. För att underlätta för dessa grupper att etablera sig på arbetsmarknaden kan de få sin utbildning bedömd och erkänd av en behörig myndighet, och många av de högutbildade invandrarna ansöker om att få sin utbildning bedömd. 2013 kom det 16 600 högutbildade (utbildningsnivå enligt vad de själva uppgett) invandrare till Sverige från andra länder och samma år inkom omkring 6 500 ansökningar till Universitets- och högskolerådet, som bedömer huvuddelen av de utländska examina.

Arbetskraftsinvandringen och validering av invandrarnas examina är med andra ord viktig för att antalet förvärvsarbetande i förhållande till befolkningens storlek ska kunna ligga kvar på samma nivå som i dag. Andelen högutbildade invandrare varierar från år till år med vilka invandrargrupper som dominerar.

ETABLERINGEN PÅ ARBETSMARKNADEN

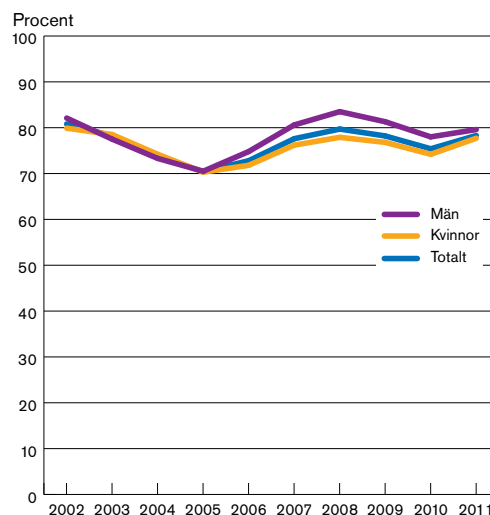
UKÄ (och tidigare Högskoleverket) har följt examinerades etablering på arbetsmarknaden för alla examensårgångar 1994/95–2009/10. I stort sett har etableringen följt konjunkturernas svängningar, men det finns också områden som haft en annan utveckling än arbetsmarknaden som helhet. Andelen etablerade har varierat mellan 67 procent och 82 procent, det vill säga en skillnad på 15 procentenheter.

De senaste uppgifter som finns visar att bland dem som examinerades från universitet och högskolor läsåret 2009/10 hade 78 procent etablerat sig på arbetsmarknaden 2011 (0,5–1,5 år efter examen). Andelen etablerade var nästan tre procentenheter högre än motsvarande andel ett år tidigare, det beror bland annat på att den så kallade finanskrisen inträffade 2008–09 med minskad sysselsättning som följd. Därefter har antalet förvärvsarbetande åter ökat enligt den undersökning av etableringen på arbetsmarknaden som UKÄ genomfört tillsammans med Prognosinstitutet vid SCB. I undersökningen definieras etableringen bland annat genom uppgifter om inkomster, arbetslöshet och arbetsmarknadspolitiska åtgärder, läs mer i *Etableringen på arbetsmarknaden 2011 – Examinerade läsåret 2009/10 Rapport 2013:11, Universitetskanslersämbetet*.

Etableringen för män och kvinnor

Etableringsandelen för männen är oftast större än motsvarande andel för kvinnorna, 2011 var skillnaden 1,8 procentenheter. Under de senaste tio åren har andelen etablerade kvinnor varit större två av åren, 2003 och 2004. Det förklaras delvis av att nedgången i etablering under början av 2000-talet var särskilt stor inom den manligt dominerade IT-sektorn. I den senaste examensårgången som följts upp, läsåret 2009/10, var andelen etablerade män större än andelen etablerade kvinnor i 35 av 90 examensgrupper. Dessa 35 examensgrupper utgör 68 procent av det totala antalet examinerade i uppföljningen. Andelen etablerade kvinnor var större i 26 av 90 examensgrupper vilket omfattar 28 procent av alla examinerade. I 29 examensgrupper var det för få examinerade för att en jämförelse mellan könen skulle vara meningsfull. För tredje året i rad minskar skillnaderna mellan könen.

Det är oftast stora skillnader i etableringen mellan olika examensområden. Eftersom män och kvinnor väljer olika utbildningar blir det en mer rättvis jämförelse om man tar hänsyn till deras utbildningsval. Vi har därför korrigerat för utbildningsvalen och då framgår att den faktiska andelen etablerade är nästan lika stor som den förväntade andelen. Det kan tolkas som att om lika andel kvinnor och män hade examina från alla utbildningar, skulle skillnaden i etableringsandel mellan könen vara betydligt mindre, i detta fall endast 0,2 procentenheter i stället för 1,8 procentenheter. Det betyder att nästan hela skillnaden (1,6 av 1,8 procentenheter) mellan könen beror på att kvinnor och män väljer olika utbildningar.

Figur 52. Andelen etablerade på arbetsmarknaden 0,5–1,5 år efter examen 2002 till 2011, procent.

Högst etablering bland de med yrkesexamen

Yrkesexamina avlades av drygt 25 000 personer läsåret 2009/10, och nästan 83 procent hade etablerat sig på arbetsmarknaden inom 0,5–1,5 år. Det kan jämföras med att andelen etablerade bland nästan 12 000 examinerade med en generell examen uppgick till drygt 71 procent, respektive omkring 35 procent för examinerade med en konstnärlig examen. Bland personer med yrkesexamina inom ämnesområdena teknik samt vård och medicin var andelen etablerade störst 2011. Etableringen efter vissa yrkesexamina är särskilt hög därför att de utbildningarna i stor utsträckning är vidareutbildningar för redan yrkesverksamma, det gäller främst psykoterapeuter, yrkeslärare, specialistsjuksköterskor och specialpedagoger. Etableringsandelen 2011 var drygt 92 procent för examinerade inom sådana vidareutbildningar.

De flesta har yrken med krav på högskoleutbildning

Av alla examinerade 2009/10 som var etablerade och för vilka det finns uppgift om yrke 2011 var det 51 procent som antingen hade ett yrke som klassificerats som en ledande befattning (chefer) eller som normalt kräver minst tre års högskoleutbildning. Yrkesindelningen är baserad på Standard för svensk yrkesklassificering (SSYK). Ungefär 42 procent hade etablerat sig i yrken där det normalt krävs en eftergymnasial utbildning på 2–3 år, och 6 procent fanns i yrkesgrupper utan krav på utbildning eller där det normalt krävdes högst gymnasieutbildning. Det var alltså totalt mer än 90 procent av alla etablerade som hade yrken med krav på en högskoleutbildning. De flesta examinerade får också med tanke på utbildningen ett arbete inom yrken som är relevanta.

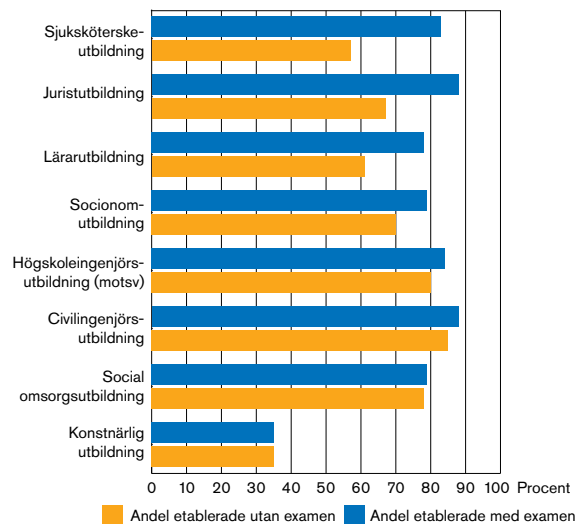
Ålder spelar roll för etableringen

Bland männen är etableringsandelen störst i åldersgruppen 20–29 år, 81 procent. I denna åldersgrupp återfinns 83 procent av de examinerade männen och 73 procent av kvinnorna. Andelen etablerade kvinnor i denna ålders-

Examensgrupper	Antal exami- nerade	Andel etab- lade (procent) totalt	Andel etab- lade (procent) kvinnor	Andel etab- lade (procent) män
Officerare	131	97	–	97
Psykoterapeuter	184	96	96	98
Specialpedagoger	287	96	96	100
Läkare	915	96	95	97
Civilingenjörer, bygg	439	95	93	95
Speciallärare	66	94	94	–
Jägmästare	46	93	95	92
Högskoleingenjörer, bygg	482	93	93	92
Röntgensjuksköterskor	119	92	92	94
Tandläkare	208	92	93	91
Specialistsjuksköterskor	1 971	92	91	98
Yrkeslärare	448	91	88	95
Landskapsarkitekter	53	91	91	–
Mag. ex. bredd naturvetare	22	91	–	–
Optiker	71	90	91	–
Veterinärer	72	85	82	–
Receptarier	147	84	84	–
Biomedicinska analytiker	220	83	82	88
Teologie kandidatexamen	94	83	85	80
Psykologer	360	81	81	79
Kandidatexamen i ekonomi	1 383	75	75	75
Tandhygienister	188	74	75	–
Arbets terapeuter	377	72	72	77
Kandidatexamen i teknik	461	71	70	71
Dietister	73	70	71	–
Master naturvetare	158	57	61	51
Master i ekonom	87	56	60	54
Master i vård och medicin	52	44	45	–
Konstnärlig examen i musik	80	40	43	38
Totalt	39 226	78	78	80

Tabell 23. Andelen (procent) etablerade på arbetsmarknaden 2011 i några examensgrupper av de examinerade läsåret 2009/10. Det är stora skillnader i etableringen på arbetsmarknaden för examinerade med olika examina. Det är höga etableringsstal för dem som har en yrkesexamen, speciellt från påbyggnadsutbildningar. Det är lägre etableringstal för personer med konstnärliga examina.

grupp uppgår till 79 procent och är något lägre. Små andelar etablerade finns bland examinerade i åldersgruppen 30–34 år, 73,6 procent för kvinnorna respektive 75,6 för männen. Från 35 år och uppåt är andelen etablerade större bland kvinnorna och de största etableringsandelarna finns bland kvinnliga examinerade i åldersgruppen 40–59 år med andelar omkring 85 procent. En trolig förklaring till den höga etableringsandelen bland dessa kvinnor är att

Figur 53. Andelen etablerade 2011 av de med respektive utan examen, procent. Med examen avses avlagd examen läsåret 2009/10, gruppen utan examen är de som genomgått merparten av sin utbildning senast läsåret 2009/10 men inte avlagt examen.

många redan är etablerade när de börjar sin utbildning. De är också äldre när de påbörjar utbildningen. Dessa kvinnor går ofta olika påbyggnadsutbildningar för att till exempel bli specialistsjuksköterskor, specialpedagoger, psykoterapeuter eller yrkeslärare.

Högre etablering för de med examen

Många studenter tar inte ut sin examen fastän de är klara eller nästan klara med sina studier. En orsak kan vara att de fått jobb och börjat arbeta. UKÄ har studerat etableringsandelen även för dem som inte tagit ut examen. Definitionen på dem som inte har tagit ut en examen till och med läsåret 2011/12 är att de har tagit högskolepoäng under läsåret 2009/10 och klarat minst 75 procent av högskolepoängen som krävs för en examen men inte tagit ut en examen. De kan också ha klarat av hela utbildningen men inte tagit ut en examen.

En jämförelse visar att andelen etablerade är större bland personer som tagit en examen jämfört med personer som inte tagit ut en examen. Skillnaden i etableringen bland de grupper som är möjliga att jämföra på detta sätt är störst för legitimationsyrken som till exempel sjuksköterskor. Även bland socionomer, högskoleingenjörer och civilingenjörer är andelen etablerade större bland de med examen.

Gynnsammare arbetsmarknad på högskoleorter

Genom uppgifter om var de högskoleexaminerade var folkbokförda året innan de började sina högskolestudier (rekryteringslän) respektive cirka två år efter avlagd examen (boendelän) går det att få en uppfattning om hur arbetsmarknaden har utvecklats. Det var fler som bodde kvar i det län där högskolan är belägen efter examen än som rekryterades från högskolelän för alla lärosäten som hade 1 000 eller fler examinerade personer, utom för Luleå tekniska universitet. Den största skillnaden fanns bland examinerade vid Kungl. Tekniska högskolan, 44 procent av studenterna hade rekryterats från Stockholms län och

71 procent av studenterna bodde där efter examen. Möjligheten att bli kvar i högskolelänet efter examen påverkas bland annat av arbetsmarknadssituation, tillgången till bostäder och möjligheter till fortsatta studier. För de examinerade läsåret 2010/11 gäller uppgiften om boendelän var personerna var folkbokförda den 31 december 2012 (*Studenter och examina på grundnivå och avancerad nivå 2011/12, Statistiska meddelanden UF 20 SM 1301, UKÄ och SCB*).

BEHOVET AV HÖGSKOLEUTBILDADE PÅ LÅNG SIKT

Det är viktigt att skilja på kort och lång sikt när arbetsmarknadens behov av arbetskraft diskuterar. På kort sikt är konjunkturen mycket betydelsefullt för balanssituationen på arbetsmarknaden, ett exempel är finanskrisen 2008–09. Studenter som börjar sina utbildningar i år kommer ut på arbetsmarknaden om tre till sex år. På lång sikt är det andra faktorer än konjunkturen som är viktiga för efterfrågan på olika examensgrupper. Det kan vara hur näringsgrenarna utvecklas, hur arbetsmarknadens sammansättning av olika yrken ser ut eller demografiska förutsättningar, som bland annat påverkar hur många som går i pension. UKÄ (och tidigare Högskoleverket) ger regelbundet ut rapporter om det framtida balansläget på arbetsmarknaden i ett långsiktigt perspektiv för drygt 30 examensgrupper. Beräkningarna görs av Statistiska centralbyrån och baseras på deras redovisning i *Trender och prognoser*. De senaste uppgifterna om nybörjare och examinerade har uppdaterats i rapporten *Högskoleutbildningarna och arbetsmarknaden (2012:22 R)*. I rapporten ingår inte bedömningar för utbildning på forskarnivå.

Brister inom vård och undervisning

Beräkningarna ovan visar hur balansläget på arbetsmarknaden förväntas vara när de som började studera läsåret 2013/14 kommer ut på arbetsmarknaden. Resultaten visar på en framtida brist på bland annat yrkeslärare och speciallärare, biomedicinska analytiker, högskoleingenjörer, receptarier, sjuksköterskor och tandläkare. Bristen beror antingen på att lärosätena av olika skäl inte antar tillräckligt många studenter (utbildningar inom vårdsektorn) eller att studenternas intresse för utbildningen är för litet (förskollärare och yrkeslärare). I beräkningarna ingår de utbyggnader som regeringen presenterade i budgetpropositionen 2013 men inga senare förändringar. Exempel på yrken där det utbildas fler än det finns efterfrågan på är personalvetare, konstnärer, socionomer och journalister.

Fritidspedagoger, biomedicinska analytiker, yrkeslärare, speciallärare, högskoleingenjörer, samhällsvetare, receptarier och förskollärare är grupper där det kan bli brist om inte antalet nybörjare ökar. För att uppnå balans behöver antalet nybörjare på dessa utbildningar öka.

Det bör också påpekas att de uppgifter som redovisas här endast gäller under förutsättning att ingenting förändras i de antaganden som beräkningarna bygger på, till exempel att utbildningsvolymen ökar eller minskar. Om pensionsavgångarna minskar betyder det också att

Goda utsikter (brist)	Mindre goda utsikter (överskott)
Teknikyrken	Yrken inom kultur och medier
Datayrken	Vissa administrativa yrken
Läkare	Veterinärer
Specialistutbildade sjuksköterskor	Personaltjänstemän
Receptarier	
Tandvårdsyren	
Flera läraryrken	

Tabell 24. Några exempel på yrken och grupper med störst brist eller överskott på sökande på fem och tio års sikt.

Källor: Prognoser från UKÄ, Saco och Arbetsförmedlingen.

det blir andra beräkningsresultat. Som tidigare nämnts är det aktuella läget på arbetsmarknaden mindre intressant när studenter ska välja utbildning eller när lärosäten ska planera utbildningsutbudet. I stället behövs information om hur efterfrågan och tillgången ser ut när studenterna är färdiga med sin utbildning samt även längre fram i tiden.

Sacos och Arbetsförmedlingens prognoser

Saco och Arbetsförmedlingen gör också regelbundet prognoser om framtidsutsikterna för olika yrken. Sacos prognoser fokuserar på arbetsmarknadens utveckling och tar inte hänsyn till utbildningsutbudet, till skillnad från UKÄ:s och Arbetsförmedlingens rapporter. Rapporten från Saco baseras på en enkätundersökning bland deras förbund. Den senaste rapporten innehåller prognoser på fem års sikt, vilket innebär att den handlar om arbetsmarknaden år 2018 (*Framtidsutsikter. Arbetsmarknaden för akademiker år 2018. Eva Oscarsson och Saco 2013*). En viktig anledning till att bedömningen är på fem års sikt är att de flesta som påbörjar en utbildning det närmaste året kommer att vara klara om ungefär fem år. Den fråga som uppgiftslämnarna till den här studien har tagit ställning till är om det om fem år kommer att vara liten konkurrens om jobben, balans mellan utbud och efterfrågan eller om det kommer att vara stor konkurrens om jobben.

Arbetsförmedlingens rapport *Var finns jobben?* från januari 2014 innehåller förutom en bedömning för 2014 också långsiktiga utblickar på fem och tio års sikt. Dessa utblickar har beräknats med hjälp av statistik över bland annat pensionsavgångar, utbildningsplatser och yrkesrörlighet. Den långsiktiga utvecklingen på arbetsmarknaden har också vägts in. De långsiktiga prognoserna omfattar endast yrken där Arbetsförmedlingen bedömer att det statistiska underlaget är tillräckligt stort för att möjliggöra de beräkningar som är nödvändiga. Resultaten visar att på fem och tio års sikt kvarstår den tidigare bedömningen att rekryteringsproblemen kommer att vara mycket stora inom en rad yrken.

UKÄ, Saco och Arbetsförmedlingen gör likartade bedömningar. Exempel på bristyrken i minst två prognoser är biomedicinska analytiker, receptarier och flera läraryrken (bland annat yrkeslärare). Ett överskott eller mindre goda utsikter förväntas bland yrken inom kultur och medier samt personal- och beteendevetare.